
אנו, הבורגנים.

נדב שנרב

האביר והנזיר.

ההיסטוריה של אירופה, לפחות עד לפני חמש מאות שנה, נשלטה ביד רמה על ידי שני טיפוסים אנושיים: האביר, אותו רוכב סוס עטוי שריון היוצא לקרבות ואוסף את מטפחותיהן של הגבירות, והנזיר, אדם המקדיש את חייו לעבודת האלוהים, מוותר על משפחה ועל שאר התענוגות הארציים ובוחר בחיים של עבודה, תפילה, והתמסרות להפצת הבשורה הנוצרית.

מספרם של האבירים והנזירים היה אמנם קטן ביחס לכלל האוכלוסייה, אך הם התנשאו הרבה מעל יתר בני האדם. ברגיל היה האביר אדוניו של אזור, כפר קטן או גדול ואולי כמה כפרים, בו חיו האנשים הרגילים של אותה תקופה - איכרים. האיכרים אשר סרו למרותו של האביר היו על פי רוב אנשים שקיומם האנושי היה ברמות הירודות ביותר: הם היו נבערים מדעת, כמעט תמיד אנאלפבתיים, וחיו על סף הרעב בחברה בה שלטו השכרות והאלימות. באופן כללי חיי האיכרים לא התרחקו הרבה מ"מצב הטבע" אותו תאר תומס הובס, אותו מצב שבו חיי אדם הם "בודדים, עניים, מאוסים, בהמיים וקצרים".

האביר והנזיר לא היו כאלו. הנזירים היו יותר משכילים, נהנו משעות פנאי שהתירה להם עבודתם ומרשת התמיכה החברתית שסיפק להם המנזר ולא היו משועבדים במאה אחוז לאילוצי היום-יום. לאביר היה כסף, פרי המסים שגבה מאיכריו המשועבדים, ובו יכול היה להשתמש ולהעמיד לעצמו טירה ומשרתים.

אבל היה גם משהו מעבר לזה. האביר והנזיר חיו שניהם חיים **הרואיים**, חיים שיש בהם יסוד עמוק של מסירות נפש. האביר, שמורשתו מגיעה מן הסתם מקוד ההתנהגות והכבוד של השבטים הגרמאניים בתקופה הברברית שלהם, היה נכון בכל עת להשליך את נפשו מנגד ולצאת לקרב או לדו-קרב, אם למען אדונו הפאודלי ואם כנגד מאן דהוא שנדמה היה כי פגע בכבודו. הנזיר היה אדם שגזר על עצמו פרישות מנשים ובילה חלק גדול מימיו בתעניות, בסיגופים ובתפילות, כחלק ממהלך כולל של ויתור והקרבה למען האל.

לשני המעמדות הללו היה כוח עצום. בגדול, הדבר המכונה "היסטוריה של ימי הביניים" (ובמקומות לא מועטים גם הכרוניקות של זמנים יותר מודרניים), הוא בעצם קורות האבירים כפי שנרשמו בידי הנזירים. ההמונים, האיכרים העניים ואותו מיעוט שישב בערים, בדרך כלל לא שיחקו תפקיד ולא השאירו רישום במהלכה של ההיסטוריה. הם גם נחשבו כאין וכאפס בעיני השליטים, שבראש ובראשונה בזו לנתיניהם על חייהם השפלים. ההנחה הייתה שאי אפשר לייסד שלטון סביר בהסכמת

הנשלטים. צ'רלס הראשון, מלכה של אנגליה שמצא עצמו יום אחד מוצא להורג לאחר שהסתכסך עם הפרלמנט שלו, נפרד לנצח מבני עמו אל מול גרזנו של התליין במלים אלו "אינני מאמין כי אשרו של העם טמון בשיתוף בממשל, הואיל והנתין והשליט נבדלים זה מזה תכלית הבדל". חד וחלק.

קיצו הסמלי של עידן האבירים והנזירים הגיע בליל הארבעה באוגוסט 1789, כאשר נציגיהם של "שני המעמדות העליונים", האצולה והכמורה, עלו בזה אחר זה על במת האספה הלאומית המכוננת והודיעו כי הם מוותרים מרצונם על כל זכויות היתר מהן נהנו יותר מאלף שנים. אבל מפעלה זה של האספה הלאומית היה במידה רבה רק הטבעת חותם על תהליך ארוך שבמהלכו איבדו האצולה והכמורה את הצדקת קיומם.

התפתחות התקשורת הביאה לכך שהמלך יכול היה לשלוט ממקום מושבו על המדינה כולה בעזרת פקידות מקצועית נאמנה, וייתרה את הצורך בביזור השלטון ובהפקדת הביטחון והמשפט בכל אזור קטן בידי אבירים חמושים ושואפי קרבות שקשה להשתלט עליהם. בזה אחר זה חיסלו מלכי אירופה את כוחם של האצילים המקומיים, אם על ידי הזמנתם כאורחי קבע לארמון המלך בוורסאי, כפי שעשה לואי ה-14, או על ידי שחיטתם בסגנון רוסי אותנטי, כפי שעשה איוון האיום. עלית רמת ההשכלה של המוני העם והמצאת הדפוס הפכה את כתבי הקודש לנגישים, חסכה להדיוטות את הצורך בכומר והעלתה את התנועה הפרוטסטנטית שהציעה מערכת דתית ללא מנזרים. האביר והנזיר הפכו להיות נציגים ארכאיים של הסדר הישן, אוכלי חינם שחרפתם גלויה לעין כל ומצפונם נוקף אותם. כשהבשילה ההכרה הזו, בזמן המהפכה הצרפתית, הסכימו שני המעמדות הללו להסתפח אל נציגי המעמד השלישי, ולתת להם את הבכורה. האביר והנזיר ירדו מעל בימת ההיסטוריה.

לטובת מי? מיהם השליטים חדשים?

מעמד שלישי

מהו המעמד השלישי? זוהי השאלה שהעלה האב עמנואל-ז'וזף סיאס בקונטרסו המפורסם, חיבור אשר היה המצע לשלביה הראשונים של המהפכה,

המעמד השלישי מהו? הכל. מה הוא היה עד היום במערך המדיני? – לא כלום. מה הוא תובע? – להיות למשהו... המלאכות למיניהן והתפקידים הציבוריים: עבודת האדמה, מלאכת יד, הרוכלים והסוחרים. מהמקצועות המדעיים והחופשיים והנכבדים ביותר ועד השירותים הביתיים פחותי הערך. מיהו הנושא בהן? המעמד השלישי....

המעמד השלישי מבצע 95% מהפעילויות הציבוריות. הם ממלאים את כל התפקידים הבלתי נעימים, כל אותן עבודות אשר בעלי זכויות היתר מסרבים למלאן. רק המשרות המכניסות והנכבדות מוחזקות על ידי בני החוג הזה (האצולה והכמורה)...

נעים להכיר. השליטים החדשים, המעמד השלישי, הם בעצם אנחנו, העם. הרעיון המדהים הוא הקמת משטר שימשול בהסכמת הנשלטים. שיטה שהייתה זרה לגמרי לעולם שלפני מאות שנים, שנוסתה בעולם העתיק, ברומא ובאתונה, ונכשלה לבסוף או לפחות לא הוכיחה עצמה כעדיפה, הוצאה מההקפאה והפכה במהירות מדהימה לברירת המחדל של ארגון החברה האנושית. לפני קצת יותר ממאה שנה נאם תיאודור רוזוולט בפריס והדגיש את העובדה שצרפת וארצות הברית הן הרפובליקות היחידות בעולם; היום קשה להיזכר בשמותיהן של עשר מדינות שאינן מגדירות עצמן כרפובליקות.

הסדר העולמי החדש, עלייתה של הדמוקרטיה הליברלית ושל המשטר התבוני המבוסס על הסכמתם ורצונם של הנשלטים, הוא תוצאה של כמה מהפכות מחשבתיות שהתרחשו, פחות או יותר, בתקופה שבין השנים 1500 ו-1800. שורה של רעיונות, שהשתלבו זה בזה עד שהיום קשה להפריד ביניהם, הם שאתחלו את אותה רעידת אדמה פוליטית ששחררה את המין האנושי מעולם של מלכים והביאה אותנו למצב הנוכחי. כל הרעיונות האלו שייכים לתחום שאנו מכנים אותו היום מדע המדינה, או לאזור

שבין מדע המדינה ותורת הכלכלה. זהו התחום בו השאלה המרכזית היא שאלת הקיום בצוותא של אנשים במסגרת של חברה: כיצד צריך, או ניתן, לקיים חברות אנושיות ולחלק בין חבריהן את עול הקיום שלהן, בצורה שתביא לתוצאה האופטימלית?

בעזרת התשוקה, ענה **תומס הובס**. הצורה בה ניתן להשיג שלטון מתוך הסכמה היא על ידי שכנוע הנשלטים בכך שהשלטון משרת אותם, שהוא עונה על צרכיהם ומסייע להם להשיג את מטרותיהם. מהי התשוקה העמוקה ביותר של האדם? מהו היצר החזק יותר שלו? זהו, לפי הובס, יצר השימור העצמי, הרצון של האדם להציל את עצמו ממוות ובפרט ממוות אלים בידיהם של אנשים אחרים. אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו. במצב הפראי של האדם, כשאנשים בודדים או חמולות או שבטים נודדים ממקום למקום ללא משטר מרכזי האוכף סדר, רציחות וקרבות הם דבר שבשגרה. שלטון מרכזי חזק האוכף סדר מונע את המצב הזה, ועל כן יש לו את הצידוק האולטימטיבי: כל מי שלא מסכים לכפוף עצמו לחוקים הוא אדם שמעוניין לחזור אל מצבו הפראי של האדם, אל "מצב הטבע", וככזה הוא עושה את המעשה הרע מכל, גם אם החוקים שהוא מתנגד אליהם הם טיפשיים או מפלים או מרושעים.

מי שאימת המוות כבר אינה מבעתת אותו מעוניין, בדרך כלל, בהשגת כל מיני חשקים ומאוויים, ומעל הכל הוא חפץ באמצעי המאפשר לממש את רוב החשקים הללו, כסף. **ג'ון לוק**, חמשים שנה לאחר הובס, קרא דרור לתאווה הממון. הוא הדגיש את העובדה שהאנשים המועילים ביותר לחברה הם לאו דווקא הצדיקים והחסידיים אלא בעיקר אלו עליהם אמר הרמב"ם "אלמלי המשתגעים היה חרב העולם", האנשים הפעילים והיצרניים ששאפת התענוג שלהם מושכת אותם להקים שווקים, לבנות גשרים ולהפעיל מרחצאות. שלטון טוב, אמר לוק, הוא כזה שמגן על זכויות הקניין של אנשים, שנותן להם את האפשרות לפעול באופן האגואיסטי ביותר שאפשר בתוך כללי המשחק של החברה (כלומר בלי לרצוח או לגנוב), כך שכולם יוצאים נשכרים.

אבל אם ניתן לכל אחד לפעול כחפצו על מנת להשיג ממון רב ככל האפשר, האם אין זה מבטיח שהכלכלה שלנו תתנהל באופן לא יעיל, שאנשים שונים יפעלו באופן לא מתואם – נאמר, שני יצרנים ייצרו את אותו מוצר ולא ימצאו קונים? האם לא עדיף תכנון מרכזי שיאמר לכל אחד מה לעשות ויהפוך את החברה האנושית למין מפעל ענק ומסודר? לא ולא, לימדנו **אדם סמית**. מגוון המוצרים שבסופרמרקט הקרוב לביתנו, כאשר כל מוצר בודד משקף עשרות אלפי שעות עבודה של מאות אנשים בייצור ובאריזה ובהובלה וכו' וכו' – הגיע לשם בלי שיהיה שום מפקח ממשלתי הדואג לכך. סמית השיג בכך שפעולתם של אלפים ומיליונים, שלנגד עיניו של כל אחד מהם עומד רק האינטרס הקטנוני שלו, הרצון להשיג כמה שיותר ממון בכמה שפחות עבודה, משתלבת לכדי מערכת מופלאה המשרתת את הציבור בדרך יעילה יותר מכל תכנון מרכזי.

אפשר, כמובן, להעלות השגות אין ספור ולדון בכל אחת משלש מערכות הרעיונות הללו לגופה, מאמר זה ודאי אינו המקום הראוי לכך. בשורה התחתונה, החברה אותה מציעים לנו הובס, לוק ואדם סמית היא חברה המצליחה לבצע מעשה שנראה במבט ראשון פרדוקסלי: לדאוג לצרכי הכלל באמצעות התייצבות חד משמעית לצד כל אחד מהפרטים בנפרד. האדם אותו היא רואה, אותו הומו אקונומיקוס מפורסם, אינו לא צדיק גדול ולא רשע במיוחד, הוא בעיקר דואג לעצמו וממוקד בעצמו, תבנית נוף תשוקותיו. הוא רוצה לחיות, הוא רוצה לאכול ולשתות, הוא מעוניין בעוד שלל הנאות לעצמו ואולי לקרובים אליו, והוא מרגיש טוב יותר כאשר אין כופים אותו אלא מאפשרים לו לנהוג כטוב בעיניו. במצבו הפראי, בחופש מוחלט, הוא ירצח את שכניו וישדוד את רכושם ונשותיהם עד שיום אחד מישוהו מהם ישיב לו כגמולו. אם הוא יהיה עבד, או יחיה במשטר שנוהג בו כעבד ואינו מניח לו ליהנות מפרי עמלו, הוא יעשה את המקסימום כדי לעשות את המינימום, לא ייזום דבר ולא יסכן דבר.

הפטנט המרכזי של השיטה המכונה דמוקרטיה ליברלית הוא מציאת המשטר המתאים לסוג כזה של אדם: משטר המבוסס על מושג הזכויות (לחיים, לחרות ולרדיפת הבצע והתענוגות), המציע לאדם את היכולת לממש את חלומותיו תוך שהוא מקפיד על אי פגיעה באחרים, וממנף את פעילותו הכלכלית או המדעית לטובת החברה כולה – דרך מיסוי, או מנגנונים להפצת רעיונות מדעיים – תוך שהוא מקפיד על כך שלפרטים יהיה תמריץ מספיק גדול להועיל לכלל, כלומר שיישאר בידיהם מספיק כסף לאחר ניכוי המס, שההמצאה או היצירה שלהם תישא רווח בזכות ההגנה על זכויות קניין רוחני ופטנטים וכדומה.

לבן דורנו קשה לעכל את העובדה שמדובר בסט רעיונות בן כמה מאות שנים, שלא יושם בשום מקום לפני המהפכה האמריקאית ב 1776, ושזכה לפופולריות עולמית רק לפני כשבעים שנה. קשה לנחש מה טומן בחובו העתידי, אבל ככל שהדברים אמורים בהיסטוריה הידועה לנו, הצלחת המשטר החברתי החדש הזה היא ללא תקדים. כל השיטות המתחרות, הן המסורתיות כמו מלוכה, שלטון אצולה או שלטון אנשי הדת, והן אלו שהומצאו במקביל, כמו הפאשיזם או הקומוניזם, נמצאות כבר מזמן בפח האשפתות של ההיסטוריה, לאחר שנכשלו כישלון חרוץ בהבטחת הביטחון, הרווחה והשגשוג של אזרחיהן בהשוואה עם הדמוקרטיה הליברלית.

הבורגני

הסקירה ההיסטורית הסופר-מקוצרת אותה הצגנו כאן נותנת לנו, פחות או יותר, את ההגדרה לדמותו של מי שירש את האביר והנזיר במשטר החדש: הבורגני¹. תיאורו של האב סיאס נותן לנו את הכיוון הבסיסי: הבורגני הוא "האזרח האידיאלי", הוא מי שמעשיו וערכיו מתאימים לעקרונות הדמוקרטיה הליברלית.

בפרט, הבורגני יודע כי החברה בה הוא חי מטרתה לאפשר לו את מירב החופש ומירב הזכויות, כאשר המגבלה היחידה היא לא לפגוע באחרים. הוא מכיר בצדק המוסרי שיש בעקרונות האלו: בהעמדת הפרט כקודם לכלל, בתפיסה שהצדק הוא בראש ובראשונה סוג של סימטריה², בראיית התשוקות והמאווים כתופעות לגיטימיות. הוא מבין שגם אם הוא נפגע ממס מסוים או מהחלטה שיפוטית ספציפית, עדיין עצם קיומה של הממשלה ושלטון החוק משרתים אותו יותר ממה שהם פוגעים בו, ועל כן הוא מוכן להשתתף באותו "חוזה חברתי".

מדרך הטבע ירצה הבורגני להפיק את המקסימום מן התנאים החדשים אותם באה החברה האזרחית לאפשר. הוא יעריך חריצות, כשרון והישגים, ירצה לצבור ממון ולשפר ללא הרף את תנאי חייו. אלו הן המידות הטובות של הבורגני. מידות טובות אחרות: אמירת אמת, כיבוד הורים, יושר אינטלקטואלי, צניעות, אומץ לב ודומותיהן, נתפסות כמעלות נחמדות אבל לא קריטיות. החברה אינה מיוסדת על מידותיהם הטובות האלו של חבריה אלא על תמריצים חיוביים ושליליים: המשטרה תדאג לכך שאלו המרמים בעסקי ממון ישלמו מחיר כואב, ההורים יכולים לדאוג לעצמם או להסתמך על חסכון פנסיוני או סעד ממשלתי וכן הלאה. מה שהמדינה באמת צריכה הוא שאנשים יעבדו, ייצרו, ימציאו ויפתחו, והיא, המדינה, כבר תדאג להעמיד מהמסים שהיא גובה מהם משטרה או צבא או שירותים סוציאליים שיפעלו ויניבו תוצאות הרבה יותר טובות ויעילות מאשר ההסתמכות על מידותיהם הנאצלות של הפרטים. כפי שניסח זאת קאנט,

ככל שהדבר נשמע קשה, בעיית ייסודה של המדינה [כלומר של הסדר החברתי הצודק] ניתנת להיפתר אפילו בעם של זדים, בתנאי שיש להם שכל³.

בראש סולם המידות הרעות של החברה הבורגנית עומדים אותם הרגלים או סגנונות חיים שאם אנשים רבים יאמצו אותם הם יגרמו לפירוק החברה, לכן היא נרתעת מאד מהולכי הבטל ואנשי

¹ מרכס אמנם דיבר על הבורגנים כעל מעמד בעלי ההון, בניגוד לפרולטריום, הפועלים המנוצלים, אבל על האבחנה הזו אבד הכלח. כבר אנגלס, שהאריך ימים אחרי מרכס, הבחין שבניגוד לתחזיות שהציגו אבות הקומוניזם ה"מדעי", לפיהן הדלות חייבת לגדול ומעמד הבורגנים צריך להתכווץ כאשר רוב חבריו מצטרפים אל שורות האביונים, מה שקורה בפועל הוא להיפך, והעניים, רחמנא ליצלן, מתברגנים. אנגלס ויורשיו סיפקו לעובדה הזו כל מיני תרוצים דחוקים (הרעיון העיקרי היה שהמדינות האירופאיות האימפריאליסטיות "מייצאות" את הדלות לקולוניות שלהן, הסבר שפשט רגל מאז חיסול הקולוניאליזם האירופי בשנות החמישים והששים של המאה הקודמת), אבל ברור לגמרי שאילו קמו מרכס ואנגלס לתחיה היום הם היו מקטלגים את כל תושביה של מדינה מערבית כלשהי כ"בורגנים", למעט אולי קומץ חסרי-בית שבוודאי אינם מתאימים לחלוקה המעמדית שלהם.

² כלומר מבטא את השוויון בזכויות ובחובות בין בני אדם, באופן שמקביל פחות או יותר לכלל "מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך".

³ הציטוט של קאנט המובא כאן הוא מתוך לאו שטראוס, הזכות הטבעית וההיסטורית, הוצאת שלם ע' 148.

המדון. כדי שהחברה תתפקד היא זקוקה לפרטים הפועלים מתוך אנוכיות נאורה, אנוכיות המוכנה לשים על שאיפותיה סייגים כדי להתחשב באחרים אבל עדיין מנסה למקסם את רוחיה, לפעול בהתאם לתמריצים המוצעים לה, בתוך המסגרת הזו. מי שמחליט לא לייצר ולחיות על תמיכות סעד מסוג כזה או אחר, מי שחבר בכת דתית החולקת בחריפות על הסדר החברתי ומעמידה ערכים פרטיקולריים מעליו, מעמיד בטפילותו או בחרחור המדנים שלו את החברה בסכנה, ולא נותן לה משאבים להתמודד עם הסכנה הזו. לעומתו, אדם שבונה עסק או מציא פטנט הוא אדם היוצר עושר שמועיל לחברה גם דרך אותם סכומים הנגבים ממסים וגם דרך הוצאותיו, ולכן לא רק שאין מצפים ממנו לפעילות לא אגואיסטית, והשאלה אם הוא השיג את הישגיו ביושר ובענוה או לחילופין במרפקנות ובחלקת לשון נתפסת כמשנית⁴.

חשוב להדגיש כי אין שום **מניעה** המפריעה לבורגני להחזיק בכל סט של מידות טובות, מרחמנות ואהבת הרע עד לאומץ וגבורה ועבודת השם טהורה וכל מידה אחרת שניתן להעלות על הדעת. אדרבא: במדינות המערביות המודרניות הגיעה מידת הצדקה, החמלה, וההתחשבות בחלשים ובנדכאים לרמות שלא היו כמותן מעולם. הדבר נכון הן ברמת היחסים הבין לאומיים, הן ברמת הסדר החברתי בתוך המדינה והן ברמת היחסים שבין אזרחי המדינה. כאשר הגיעו דמוקרטיזציות ליברליות להגמוניה עולמית – בריטניה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, ארצות הברית במחצית השנייה של המאה העשרים – הן נהגו בצורה הוגנת, ובמקרים רבים גם נדיבה ומתחשבת, הרבה יותר מכל מדינה שהגיעה אי פעם לרמה כזו של שלטון. מדינות המערב, ובתוכן ישראל, מקצות סכומי עתק לעזרה ולתמיכה בחלשי ובנדכאי החברה, בילדים בעלי מום או מתקשים, בקשישים, בחולים, במובטלים וכדומה, כאשר כל השקעות הענק האלו, שאינן נותנות שום פרי פרט להרגשה הטובה של חיים בחברה הוגנת ונדיבה, נעשות במימון האזרחים מתוך הסכמתם. כמות הכסף שנתרם לצדקה, הן על ידי עשירים התורמים חלק נכבד מהונם העצום והן על ידי סתם אזרחים, היא מדהימה, ועוד לא התחלנו לדבר על התנדבות ברמת המדינה או הקהילה שגם היא תופעה נפוצה מאד. ככלל, שום חברה בעבר לא הייתה מסוגלת לתת תמיכות ברמה כזו לאלו מחבריה שלא שפר עליהם גורלם.

אבל, וגם לכך יש השלכות מסוימות, כל התופעות היפות האלו, וגם הנחמדות האנושית הפשוטה של מה שלומך ושיהיה לך יום יפה וכדומה, הן באיזשהו מקום בשולי החוויה הקיומית של הבריות בחברה הליברלית המודרנית. בגדול אנשים קמים בבוקר, הולכים לעבודה, חוזרים הביתה, מתבדרים איכשהו כמה שעות והולכים לישון, באיזו מין שגרה שעיקרה נסב סביב דאגתו של כל אדם לעצמו. האפשרות של החברה הבורגנית להיות נעימה, טובה ואפילו נדיבה, באה בעיקר מתוך ההצלחה של השיטה, הצלחה שהניבה כמות שפע אדירה ושסילקה מעל ראשיהם של הבריות את האיום המתמיד של מוות ברעב או בקור כפשוטו, איום שהיה מוטיב מרכזי בחייהם של האנשים הפשוטים עד לפני כמאתיים שנה. מתברר שכאשר מסירים את דחפי הישרדות הבסיסיים מן המשוואה מה שמתגלה הוא בני אדם חביבים ותומכים, וזו תגלית מעניינת שקשה היה לחזותה מראש, אבל עדיין נכון לומר שאנשים פועלים **בעיקר** מתוך תמריצים אגואיסטיים. העניין המרכזי אצל רובא רובא של הבריות היה ונשאר טובתם האישית, הקריירה, ההנאות, המוסיקה או התרבות שהם צורכים וכדומה, ועניינים אלטרואיסטיים או רוחניים נדחקים איך שהוא למקום משני.

נוכל להבין את מגבלותיו של הבורגני אם נחשוב על מצבים בהם נדרשת **מסירות נפש**, נאמר, על חיילים בצבא האמורים לסכן את נפשם להצלתה של החברה כולה. תומס הובס, אותו הזכרנו קודם, השתבח⁵ בהיותו ראשון הנמלטים מאנגליה עם פרוץ מלחמת האזרחים בין צ'רלס הראשון והפרלמנט הארוך, והדבר בהחלט מתאים לעמדותיו: אם החוזה החברתי בין השליט לנשלטים ובין הנשלטים

⁴ אפשר לחשוב, לדוגמה, על יאסר ערפאת ותפקודו כראש הרשות הפלסטינית מול אילי הרכבות, הברזל והנפט שפעלו בסוף המאה ה-19 בארצות הברית ונדעו בתור "הברונים השוודיים". ערפאת גנב מיליארדים מבני עמו, אבל הפגיעה העיקרית שהוא פגע בהם הייתה בכך שהוא הפקיד את הכסף בחשבון בשוויץ. אילו היה האיש בונה לעצמו ארמון מיותר לגמרי עם אלף קומות, עדיין הכסף היה זורם חזרה לכיסיהם של הבנאים והטייחים והאדריכלים וכו', ולמרות שאין שום צידוק בעצם גניבת הכסף, בסופו של יום הפגיעה בעושר החברה הייתה משנית. הברונים השוודיים של אמריקה היו אמנם אנשי עסקים חסרי מצפון ששיקרו, עשקו, ניצלו ושיחדו, אבל את הכסף השאירו בבית והוא זרם חזרה לציבור, וזה לפני שהזכרנו את העובדה שהם הקימו את סטנפורד, רוקפלר, קרנגי-מילון, שיקגו ועוד הרבה אוניברסיטאות מובילות.

⁵ B. Gert, Hobbes, Ch 1

לבין עצמם בנוי על תשוקתו של האדם לחיים, להצלה מסכנת המוות האלים שמתגברת בהיעדר שלטון, אזי אין שום אפשרות לדרוש ממנו לציית לאותו חוזה כאשר הדבר מסכן את חייו. סוף סוף החיים הם העיקר והסדר חברתי הוא רק שיטה להבטיח אותם, לכן מסירת הנפש למען החברה היא מעשה פרדוכסלי.

ואין מדובר רק בסיכון חיים חמור כמו זה שאנו פוגשים בצבא. גם לפעולות הדורשות הקרבה רבה של איכות חיים והתמסרות עיקשת למען מטרה רחוקה קשה יהיה למצוא מתנדבים בקרב הבורגנים. אם נחשוב לדוגמה על התנועה הציונית בזמן שבין חובבי ציון לקום המדינה, על אנשים שבאו לשממה מוכת חמסינים, שורצת יתושים ומלאה בערבים עוינים וניסו להשיג כאן הישג פוליטי וחברתי בתנאים שגנו בין גרועים למזעזעים, אפשר להבין מיד שבעלי בתים מיושבים בדעתם מן הסוג שראו לנגד עיניהם הובס או לוק לא היו מצליחים להעמיד מפעל כזה.⁶

אפשר לתאר את התוצאה באופן הבא. תהליך חיברותו של האזרח אל תוך המסגרת שהעמידו הוגי החברה הליברלית המודרנית איננו סותר את המידות הטובות או את התורה והתפילה או כל סוג אחר של ערכים, אבל הוא מעקר אותם מאלמנט ה"מסירות נפש" שהיה בהם, או, אם נרצה לבטא זאת בשפה שמקורה בעולם הערכים היווני, הוא שולל או מחליש את היסוד ה**הרואי** שבנפש. באופן שנראה מהותי, הבורגני, ובוודאי הבורגני בחברה המודרנית, אינו טיפוס הרואי. יש לו הרבה מה להפסיד - חיים נוחים, קריירה, משפחה, בית - והוא נוטה שלא לסכן את כל ההישגים האלו, ובוודאי לא את חייו. הוא מוכן לתמוך ביד נדיבה בעניים ולהפריש להם מתוך ההרבה שיש לו, אבל הוא לא הטיפוס שיחלוק את פת לחמו האחרונה עם האביון הרעב שמתנדפק על דלתו. אם נחזור כעת אל ידידנו משכבר, האביר והנזיר, נראה על נקלה את ההבדל: אלו הם נציגיהם המובהקים של הבריות שעבורם הרואיות ומסירות הנפש היא דרך חיים.

הפגיעה בתכונות הנפש הקשורות עם החיים ההרואיים נראית לעין כאשר אנו מבינים שהחברה הבורגנית מדגישה את ה**אוניברסלי** וה**רציונלי** ודורשת **סובלנות**, וכדאי אולי לפרט יותר בנקודות האלו.

ראשית, החיפוש אחרי קיום בטוח, התשוקה להנאות והרצון לחירות משותפים לרובם של האנשים, ולכן תשוקות אלו יכולות להוות בסיס ראוי ללכידות חברתית. אמונות דתיות, רגשות לאומיים ושאר מחויבויות עמוקות, אם רצה המקרה ואלו אינם משותפים לכל בני המדינה, הם מכשלה במובן זה. למען האמת, כרקע לפעולותיהם ולהצעותיהם של הובס ולוק שמשו מאתיים שנה של מלחמות דת באירופה, מלחמות אשר קרעו מדינות וחברות והביאו סבל רב לעולם. אי לכך, הרעיון של דמוקרטיה ליברלית כולל גם את רעיון הסובלנות: ההסכמה בין בני החברה לייעד את הניהול שלה רק לצרכי הקיום והרווחה, ולהשאיר את ענייני האמונה והזהות האלו ברשות היחיד, אני לא אמלוק את ציפור הנפש שלך אבל לא אכריח אותך לשמוע את שיריה של ציפור הנפש שלי.⁷

⁶ ראשי חובבי ציון, אנשים כמו לילינבלום או אחד העם או פינסקר או הרב מוהליבר, היו, אכן, בעלי בתים מיושבים בדעתם, וגם הרצל, על אף ההתלהבות והפאתוס שאפיינו אותם, היה בסופו של חשבון בורגני מווינה שפעל בשיטות שהיו אמנם אקסצנטריות מאד אבל לקוחות מעולמם של הבורגנים מווינה, כמו פגישות עם הקייזר ועם הסולטן, אבל כל אלו אכן לא הצליחו להעמיד בסיס איתן להתיישבות יהודית בארץ או להתפתחות לקראת עצמאות מדינית. החל מן העלייה השנייה היה המפעל הציוני בידיהם של אנשים שבאו בגישה של פעולה במסירות נפש ו"בלי חשבון", ורק המיזוג של עבודתם עם החזון שהעמידו הרצל וחובבי ציון הביא תוצאות ממשיות בשטח.

ניתן, כמובן, לטעון שלאנשים כמו ברל כצנלסון או ברנר או בן גוריון לא היתה בעצם אופציה בורגנית, שהם באו מחברה יהודית מזרח אירופית ענייה ומתמוטטת שלא יכלה להציע להם דבר, ועל כן הם לא ויתרו על חיי שלווה בורגניים אלא העדיפו את המלריה בארץ על רוכלות זעירה בין גוים אנטישמים בבלרוס. זה נכון במידה מסוימת, ומאידך לכל אחד מהם היו קרובים וידידים שהיגרו לאמריקה ובנו שם לעצמם חיים מסודרים וסבירים. בגדול אפשר לומר שאנשים אלו לא נטשו חיים בורגניים אלא ויתרו באיזו צומת הכרעה בחייהם על הנסיון לבנות לעצמם חיים כאלו והעדיפו את החלוציות.

⁷ הן הובס (בספרו "לווייתן") והן לוק (במסכת הראשונה) הקדישו כחצי מכתביהם לפרשנות תנ"ך, לפעמים מעניינת מאד, שנועדה להצדיק את העמדה הזו, בניגוד לדעה שרווחה בזמנם ולפיה הדת הנוצרית דורשת כי השלטון יהיה מחויב לאמונה האמתית (בעולם שלהם החלופות היו גרסאות שונות של נצרות) וכי החברה היא בראש ובראשונה התאגדות של בני אותה אמונה.

נקודה קשורה, אם כי לא בהכרח זהה, היא הרציונליזציה של החברה. את המרדף אחר המזון או העושר או הבריאות או מנהלים בכלים תבוניים, בשכלולים טכניים או בארגון טוב יותר של העבודה וכדומה, והתכונה הטובה של אופן החשיבה הזו היא שניתן להוציאו לרשות הרבים ולהתווכח עליו באופן תבוני. ההיסטוריה של האנושות מראה כי עדיין לא נמצאה השיטה שתאפשר דו-שיח דומה בשאלות ציפור נפש למיניהן, מדת דרך זהות לאומית עד העדפות תרבותיות וחברתיות; נדמה כי ככל שהנושא שוכן עמוק יותר בנפש האדם כך הוא קשה יותר לניסוח ולביטוי פומבי, והניסיונות לדון בו באופן רציונלי, דוגמת ה"וויכוחים" הפומביים שהתנהלו בימי הביניים, הופכים לנלעגים מפני שהצדדים לא מחזיקים באמת מידה משותפת.

לגבי השפעת החשיבה הרציונלית על מידת המחויבות של אנשים לרעיונות דתיים ודומיהם הארכתי במקום אחר⁸, כאן אסתפק באבחנה שהעלתה אשתי, תמר, כאשר באנו לבחור יישוב ביהודה ושומרון בו נרצה לבנות את ביתנו. תמר ציינה כי היישובים ככלל מתחלקים בעצם לשני סוגים: יישובים של אידיאליסטים ויישובים של אינטליגנטים. על פניו לא מדובר בקבוצות שאמורות להיות זרות או משלימות, אבל בפועל זהו המצב. הסיבה לכך היא שהאינטליגנט האמון על חשיבה רציונלית נוטה לבחון בביקורתיות את ההנחות הלאומיות או הדתיות ולכן הוא נעשה ספקן במידה מסוימת ומוכן להקריב למענן פחות. למרות הדיבורים הכנים על סובלנות ועל הזכות של כל אחד לעשות ברשות היחיד שלו את הראוי בעיניו, הרציונליזציה של עסקי הציבור מביאה בסופו של דבר לאיזו החלשה או הקלשה של המחויבות אותה חשים אנשים כלפי האידיאות ה"גדולות", מה שלא יכול לגרום אלא סיפוק למי שמעוניין בחברה יציבה שלא תתפרק בגלל אי הסכמה על קוצו של יוד כזה או אחר.

אשר על כן, התפתחות החשיבה הרציונלית והעידוד העקיף שהחברה נותנת להן מחלישים עוד יותר את היסוד ההרואי בנפש האדם. כדי לצאת ולמסור את הנפש, אם כפשוטו ואם כביטוי המציין מאמץ אדיר, צריך הרבה אמונה ופחות ספקנות ורציונליות. לא מעטים מן האנשים המודרניים יאמרו שזה מצוין, שבאמת בעולם שום דבר שמצדיק את ההקרבה הקשורה בחיים הרואיים. האם הם מאמינים בכך באמת? יש להניח שאצל חלקם זו איננה פוזה, אבל ישנן גם תגובות אחרות.

ביקורת הבורגנות בתורה המודרנית

במקביל לעלייתו של ה"טיפוס" הבורגני (או מה שכונה פעם זעיר בורגני או איש מעמד הביניים) למעמד חברתי בולט, הופיעו גם מבקרי הבורגנות ואף שונאיה. יסוד הביקורת הוא די פשוט: הבורגנות היא התבונה. בהעמדת החברה על התשוקות ה"נמוכות" כביכול של האדם, תשוקות ומאווים לקיום עצמי, לאכילה ולשתייה ולשאר הנאות שאינן מיוחדות למין האדם אלא משותפות לו ולכל מיני החיות, בחיסול היסוד ההרואי שבאישיות ובהחלשת המחויבות למסירות נפש על בסיס אידאות דתיות או רוחניות אחרות, הבורגני נתפס כמין דרגת קיום אנושית שפלה. גם החסדים שהוא עושה והצדקה שהוא נותן אינם מועילים; בהיותם חלק מן המשחק החברתי שכלליו הבסיסיים נקבעים לפי עקרונות הדוניסטיים ואגואיסטיים, הם כביכול "מיטמאים", הם אינם מעלים אותו מעבר למדרגת הבהמה הוולגרית. הנה דוגמה מדבריו של מי שהיה ככל הנראה המבקר הארסי ביותר והמשפיע ביותר של הבורגנות המודרנית, פרידריך ניטשה:

עגולים, ישרים ומיטיבים הם איש עם רעהו כאשר יהיו גרגרי-חול עגולים, ישרים ומיטיבים איש עם רעהו.

לחבוק בהנאה אושר קטן – זה כונה בפיהם "מסירות"! ובעת מעשה הם כבר פוזלים בענוה לעבר אושר קטן אחר.

ביסודו של דבר אין הם מבקשים אלא זאת: שאיש לא יכאיב להם. על כן יקדמו כל אחד בחיבה ובמעשה חסד...

⁸ במאמרי "פרידריך ניטשה כברסלבר" שהופיע ב"אקדמות".

פקחים הם, ולמידותיהם הטובות אצבעות פקחיות, ואולם נטולי אגרופים הם, אצבעותיהם לא תדענה להתכנס מאחורי אגרופים.

צדקות היא אצלם כל מה שמצניע ומרסן: ובכך הפכו את הזאב לכלב ואת האדם עצמו לבהמת ביתו הנאמנה ביותר של האדם.

"את כסאנו הצבנו באמצע", את זאת אומרת לי התחייכותם, "במרחק שווה מהלוחם הגוסס מזה ומהחזיר שבע הנחת מזה"

ואולם זו היא מידת הבינוניות, גם אם בשם מידה תכונה. [כה אמר זרתוסטרא, ג' 2]

מי שלמד מניטשה היה הסוציולוג המשפיע ביותר של המאה העשרים, מקס וובר,

מלבד כמה ילדים מגודלים, שכמותם באמת עוד אפשר למצוא במדעי הטבע, מי מאמין עוד שממצאי האסטרונומיה, הביולוגיה, הפיסיקה או הכימיה יכולים ללמד אותנו משהו על מובנו של העולם? ... אם כבר, הממצאים האלה יכולים רק להרוג את שרשי האמונה שיש בכלל לעולם משהו כמו "מובן" ...

הגאולה מן הרציונליזם ומן האינטלקטואליזם המדעיים היא התנאי המוקדם הבסיסי לחיים בשיתוף עם האלוהי. זו ... אחת מסיסמאות היסוד שעולה מתוך תחושותיהם של הצעירים שלנו ...

לאחר הביקורת הקטלנית שמתח ניטשה על אותם "אנשים אחרונים" ["האדם האחרון" הוא כינויו של הבורגני בפי ניטשה, נ.ש.] אשר "המציאו את האושר", יורשה לי שלא לדון באופטימיזם הנאיבי שבו היללו פעם את המדע, כלומר את טכניקת השליטה המדעית בחיים, בתור הדרך אל האושר. מי מאמין בכך, מלבד כמה ילדים מגודלים באוניברסיטה? ...

גורל זמננו, המתאפיין ברציונליזציה ובאינטלקטואליזציה, ובעיקר בהפגת קסמו של העולם, הוא נסיגת הערכים העליונים והנעלים ביותר מן המרחב הציבורי ... [מקס וובר, המדע כייעוד]

ניטשה ו-וובר נותנים לנו דוגמאות חדות, של ביקורת הבורגנות, אבל הם בפרוש אינם יוצאי דופן. למרות ההצלחה המרשימה של הבורגני ושל המדינה הדמוקרטית-ליברלית שלו, למרות ההתפתחות המדעית, העושר הכלכלי והביטחון האישי שהשיטה הזו מביאה, דמותו של האזרח הבורגני הפכה במאתיים השנים האחרונות לשק החבטות של כל מי שחושב עצמו למשהו, מאמנים דרך פילוסופים ועד לרבנים. קשה לקבוע אם מדובר בשיירים של מיתוסי האביר והנזיר ששלטו במחשבה האנושית במשך כל כך הרבה שנים ומסרבים להתנדף, או שמשוהו עמוק בנפש האדם מסרב לוותר על הגישה ההרואית לחיים ומקרין בוז כלפי מי שלא מגלה מסירות נפש, אבל העובדה היא שיש לבורגנים הרבה יותר שונאים מאוהבים, לפחות כאשר עורכים את הסקר בין אנשים שדעתם נחשבת ושטרוח להעלות אותה על הכתב. כפי שניסח זאת אלאן בלום,

אין כמעט מי שנכון לעמוד מול האפשרות, שייתכן כי "הוולגריות הבורגנית" היא טבעם האמתי של בני אדם בכל עת ובכל מקום. [דלדולה של הרוח באמריקה, ע' 291]

שונאי הבורגנים – קטלוג

לאור תיאורנו עד כאן, קל יהיה להציג רשימה של אלו שבעקרון יכולות להיות להם עמדות אנטי-בורגניות. באיזשהו מקום הקטלוג הזה עלול לעשות עוול, כי הוא מציג אנשים שונים, חלקם (בעיני) נעלים וחלקם ממש לא, בצורה של רשימה המשווה מעצם טבעה קטון וגדול. מטרת הרשימה היא אחרת – הדגשת הרוחב של הפלטפורמה האנטי בורגנית, כלומר הסיבות בגללן עמדות כאלו משתפות להרבה מאד אנשים. ובכן – נתחיל.

ראשית, נמנה את **אנשי המשטר הישן**. אבירים ונזירים כבר אינם מסתובבים במקומותינו, אבל אנשים המשוכנעים שעמדתם החברתית או הדתית היא כזו המצדיקה זכויות יתר, בעיקר סבסוד נדיב על חשבון הציבור, יש לא מעט. אלו תמיד יספרו לנו על התבהמות מתמדת של הציבור, שאותה אפשר יהיה למנוע, לפי דעתם, רק אם ישמרו בקפדנות על זכויות היתר שלהם. גרסה יותר רכה של טיעונים כאלו נמצא אצל אנשים שאינם נמנים על בעלי הפריבילגיות, אבל זוכרים בערגה את הימים היפים שבהם אנשים היו אידיאליסטים והונוהגו על ידי מנהיגים דגולים [בדרך כלל מדובר בנוסטלגיה חסרת כל הצדקה. העטרה שיש להחזיר ליושנה קיימת רק בעולמות הפנטסיה והמנהיגים הדגולים היו כאלו רק בגלל שהעיתונות של פעם לא כיסתה את ניאופיהם, שכרותם ורדיפת הממון שאפיינה אותם⁹].

סוג שני של אנטי בורגנים "טבעיים" הם ממשיכי דרכם של האבירים: אנשים **צעירים** או צעירים ברוחם. צעירים, לכל הפחות אלו מהם השייכים למין הזכר, הם פשוט מכורים לנטייה ההרואית. כל בחור בגיל שבע עשרה רואה את עצמו בעיני רוחו גם מפקד קר רוח המציל את פלוגתו בזמן סכנה חמורה וגם אלוף העולם באגרוף וגם חתן פרס נובל בשלשה תחומים. בפועל, נדמה לי שעוד לא הומצאה סדרת הרעיונות שתהיה אוילית עד כדי כך שלא ניתן יהיה לשכנע גברים צעירים לצאת להרוג וליהרג למענם, מה שמעורר את החשד שהם יותר מחפשים תירוץ להתפרע (בדומה לאבירים שמימשו את נטייתם ההרואית גם בדו-קרב אידיוטיות) והאידיאה הנעלה למענה הם עושים זאת היא בעלת חשיבות משנית. האינטרס של הצעירים לבעוט בבורגנים הוא הפוך מזה של אנשי המשטר הישן: לצעירים אין פריבילגיות, אבל אם הם יוכיחו לשביעות רצונם שיש לפרק את המרקם החברתי הקיים יהיו הם הראשונים להרוויח מן החלוקה מחדש של הקלפים. היפים והיפסוסטים, "מוארים" וסתם מסוממים, משתתפי מהומות סטודנטים ומארגני הפגנות רדיקליות – מזה עשרות שנים, בכל העולם המערבי, הצעירים בועטים בבורגני, או באיש הקש שהציבו לעצמם במקומו, ובזים לו על חוסר ההרואיות שלו ועל חייו המרובעים.

אלו שאינם סתם דתיים אלא **מחפשי קרבת אלהים**, או כפי שהם מכונים כאשר התופעה מופיעה במנותק מדת ממסדית מסוימת - רוחניקים, הם אלו שירשו את מקומו של הנזיר בחברתנו המודרנית. הביקורת שהם מציגים נוגעת להשטחה של הרגשות הדתיים, הנרמסים בידי הבורגנים הוולגריים שבאים לבית הכנסת וקוראים שם הצעות לנופש בעלוני השבת במקום לשפוך כמים לבם נוכח פני השם. הרוחניקים חשים שהיכולת של האדם לרדת למעמקי נפשו, להתחבר אל זרמי העומק המיסטיים (בין אם לדעתם הם נמצאים בתוכו או מחוצה לו), לחיות את אותם חיים רוחניים שהם לדעתם החיים הראויים, נפגמת בגלל העמדת הסדר החברתי על רדיפת התענוגות, בגלל שאנשים מבלים את חייהם בעבודה מאומצת ובשעשועים מטורפים, בגלל שהיכולת לקשב פנימי נפגמת בגלל ההפצה המתמדת בגירויים ובפרסומות וכן הלאה.

אל אלו מתווספים כל אותם אנשים המעוניינים בקידום של **אינטרסים פריטקולריים**, כמו לאומיות לדוגמה. הפלטפורמה המינימליסטית של החברה החדשה, הכוללת את העמידה על זכויותיו וחירותו של האדם ואת הדאגה לרווחתו החמרית ולביטחונו האישי, היא אוניברסלית לגמרי. אהבת החיים והממון היא תכונה משותפת ליהודים וליוונים, לנשים ולגברים, לרואי חשבון ולציידים, ולכן בעקרון אין שום מניעה להרחיב את המשטר אל מעבר למדינת הלאום ולהקים מדינה עולמית שבה יהיו כל הבריות שווי זכויות וחובות. מי שמעוניין להקים או לתמוך בקיומה של קבוצה מובחנת כמו יהודים או בסקים או נוצרים קתולים, ומעוניין שהקשרים בין חברי אותה קבוצה יהיו חזקים יותר, צריך במסגרת המשטר החדש, להילחם בשחיקה המתמדת הנובעת מן האינטראקציה של חברי הקבוצה עם אנשים זרים על בסיס שוויוני. אין סתירה גלויה בין עקרונות הדמוקרטיה הליברלית לבין קיומן של קבוצות והתאגדויות על בסיס וולונטרי, אבל קיימת תחושה שעקרונות המשטר ואופן ההתנהלות של הבריות בו נוטים לאכל את את את הקשרים הללו; אין ספק שחשיבותם של הלאום, הדת והמשפחה ירדה פלאים במאתיים השנים האחרונות.

⁹ רוזוולט, צ'רצ'יל, קנדי ומשה דיין הן דוגמאות שעולות על הדעת בהקשר זה באופן מדי. אגב, אם הכישורים למנהיגות לאומית הם מידות טובות במובן הפשוט של המלה כמו אמירת אמת והתנהגות הוגנת כלפי חברים, חיים צנועים, נאמנות לאשה אחת, השכלה קלאסית וספרותית, חיבה לאומניות היפות והימנעות משעשועים וולגריים, אזי סטאלין והיטלר היו מנהיגים נעלים בכמה רמות על כל מתחריהם בדמוקרטיה החפשיות.

תחושה דומה חשים מי שמנסים לגייס את הבריות ל**משימה שדורשת הקרבה רבה ומסירות נפש**. כפי שהסברנו עקרונות המשטר הליברלי לא מאפשרים לתבוע מן הפרטים התנהגות כזו, ואורח החיים הבורגני השלו והמענג יוצר תחרות קשה לבעלי האידאולוגיות. כך אנשים כמו בני העלייה השנייה אשר הגיעו לארץ מרצונם ודבקו בה על אף נסיונות קשים, נטו לבוז לאלו שעלו מפולין או מגרמניה רק כאשר האדמה בערה תחת רגליהם. הם הרגישו שאורח חיים בורגני יוצר אדם שאנן ואטום ואילו ייסורים והקרבה הם לא רק צורך כדי להשיג מטרה אלא גם מביאים את הסובל לדרגה קיומית יותר גבוהה. באיזשהו מקום סוג החשיבה הזה שלט בישראל עד תחילת שנות השבעים, ואפילו היום הוא מובע מדי פעם באופן גלוי או סמוי, בעיקר כאשר שרידי הדור ה"בן גוריוני" מקוננים על החברה שצמחה כאן בהיעדרו.

ולבסוף, עוד קבוצה שמרגישה עצמה פגועה מעקרונות הדמוקרטיה הליברלית היא אלו שה"שיטה" גוזרת עליהם אלם. בקבוצה זו נכללים אלו שאינם יכולים להתבטא או לנצח בוויכוח רציונלי, אם מפני שהם פשוט טיפשים, או בגלל שמניעיהם העמוקים ורגשותיהם הנעלים לא יכולים להגיע לידי ביטוי ראוי בוויכוח כזה, וכך נגזר עליהם להיות הצד המפסיד לא בגלל שאינם צודקים אלא מפני שחוקי המשחק החברתי לא מאפשרים להם להביע את עצמם. **אמנים** לזניהם שייכים הרבה פעמים לסוג האנשים הזה, כאשר עיקר עניינם אמור להיות הניסיון להעמיד יצירות המבטאות זרמי עומק כאלו. ככלל, כמעט כל מי שמנסה לפעול למען מה שנראה בעיניו, לפחות, כהעלאת הרמה של החברה, נתקף בשלב מסוים תסכול מן הנמיכות, הוולגריות והאגוצנטריות של הבורגנים, והרבה פעמים מגיע למסקנה שאין תרופה אלא בשינוי חברתי כולל.

הבלבול הגדול

קטלוג שונאי הבורגנות שהובא כאן, ומן הסתם אפשר גם להוסיף עליו, מסביר מדוע התופעה הזו היא כה נפוצה. דומה כי לאחר הפירוט העיקרון נעשה יותר ברור: הסדר של החברה המודרנית מבוסס על המכנה המשותף בין הבריות – אהבת החיים והממון, חשיבה ביקורתית ורציונלית, תפיסת הצדק כסוג של סימטריה. בעיני אי אפשר לקרוא למכנה המשותף הזה "נמוך" – רציונליזם והגינות אינם נמוכים, ודחפי הקיום של האדם ראויים לכבוד לפחות כמו הדחף לקרוא ספרות יפה או לטפס על הרים - אבל המון אנשים (אולי רוב רובם, לפחות בשלב כלשהו של החיים) מרגישים ש"חייב להיות משהו מעבר לזה", משהו ספיריטואלי או רליגיזי או הרואי, ובנוסף הם מרגישים שהמדינה המודרנית הדמוקרטית-ליברלית והחיים הבורגניים מדללים או מחלישים את אותו "משהו שמעבר". התוצאה היא שנאת הבורגנות, שבמסגרתה נמצא כל מיני קואליציות מוזרות של דתיים ופמיניסטיות (לדוגמה, במלחמה נגד החפצת גוף האשה) של לאומנים ואמנים (המשטרים הפוליטיים שמצאו חן בעיני מיאקובסקי, או פיקסו, או עזרא פאונד) של סוציאליסטים וחסידיים וכן הלאה. ברוב המקרים תקבל ה"תנועה" האנטי בורגנית בששון גם את תמיכתם האוטומטית של הצעירים באשר הם צעירים (מהפכות הסטודנטים של שנות הששים, עולם הישיבות), שלא לדבר על הלא מרוצים, עלובי החיים והטיפשים שהם תמיד חיל המילואים של המהפכה.

כאן נוצר בלבול גדול. מחד, כולנו בסופו של דבר בני אדם, ולכן הערכים והטובין הבסיסיים שמציעה לנו דרך החיים הבורגנית מדברים אלינו. התוצאה היא שאפילו השוללים הגדולים והפראיים ביותר של הבורגנות לא מתנזרים מטובות ההנאה שהיא מציעה, לפחות בהזדמנויות מסוימות ובדרך כלל לאורך כל חייהם. רבי נחמן מברסלב אמר לחסידיו לא ללכת לרופאים ולא לעשן, אבל הוא עצמו דרש ברופאים בימי מחלתו וגם נהנה מאד מכמה שאיפות של מקטרת מדי פעם. ככה זה.

מאידך, בימינו ממש קשה למצוא דוגמה לאדם המוצא את סיפוקו הרוחני השלם במסגרת שהעמידו לנו הובס ולוק ואדם סמית. אולי מסבירים פופולריים של האבולוציה הם אנשים כאלו השוללים את כל מה ש"מעבר" וראים באדם לא יותר מאשר מכונה שיצר השען העיוור, אפילו בכך אני לא בטוח. מי לנו גדול מצ'ארלס דארווין אשר מצא לנכון לסיים את ספרו "מוצא המינים" במשפט המדהים ולפיו "יש **הוד והדר** בהשקפה זו על החיים וכוחותיהם, שהופחו מתחילה על ידי הבורא בצורות מעטות או רק בצורה אחת... (וכך) התפתחו מראשית פשוטה כל כך צורות היפים היפות והמופלאות ביותר...". ואילו ריצ'ארד דוקינס, גדול הפופולריזטורים של האבולוציה בדורנו ואדם שנלחם בכל דת ובכל אמונה

באשר הן שם, העמיד את המשפט הזה על ההוד וההדר ככותרת לפרק האחרון של ספרו "ההצגה הגדולה בתבל".

שוו בנפשכם. איזה "הוד והדר" יש, לעזאזל, בטענה לפיה כולנו מכונות טבעיות ודטרמיניסטיות, שנוצרו מכוח המקרה ופועלות ללא בחירה חופשית? איזה הוד והדר יש באמירה שעולם הטבע הוא תולדה של אינסוף מאבקים לחיים ולמוות בין כל היצורים, גדולים וקטנים, שצווחות הנטרפים וייסורי הגורים והזחלים הגוועים ברעב במשך מיליוני שנים הם המצע ממנו הופענו כולנו? האם אמר מישהו אי פעם אמירה מרושעת יותר או אכזרית יותר על עולמו של הקדוש ברוך הוא?

הצידוק היחיד לאמונה ברעיון האבולוציה של דארווין (כמו לכל תיאוריה מדעית אחרת) הוא התאמה עם העובדות. מעבר לכך שאין באבולוציה שום הוד והדר, היא - כמו משוואות מקסוול או חוקי ניוטון - לא זקוקה לשום הוד והדר. היא צריכה לעבור מבחנים אמפיריים ותו לא, ומי שחושב אחרת אינו מדען אלא טרדן. אבל העובדה היא שגם דארווין וגם דוקינס נזקקו אל הפניה הרומנטית, הלא רציונלית הזו אל הרצון של קוראיהם להרגיש עצמם בעלי הוד והדר, הרואיים. יכול להיות שהם עשו ועושים זאת רק כתרגיל ביחסי ציבור, לדעתי זה לא נכון, המלים האלו מיועדות גם לצריכה עצמית.

והנה דוגמה מן העבר השני. רצה המקרה ובעת כתיבת שורות אלו מציינת התקשורת 35 שנה למותו של הזמר האולטרה-פופולרי ואייקון התרבות ג'והן לנון, ובמסגרת זו משמיעים לא מעט את שירו, שנחשב גם למניפסט הבסיסי של דעותיו, Imagine (דמיון)

Imagine there's no Heaven	דמיינו שאין גן עדן
It's easy if you try	זה קל אם תנסו
No hell below us...	אין גהינם מתחת
Imagine there's no countries	... דמיינו שאין מדינות
It isn't hard to do	זה לא כל כך קשה
Nothing to kill or die for	אין דבר מה למות או להרוג עבורו
And no religion too...	ואין גם דת
I hope someday you'll join us	...יום אחד תצטרפו אלינו
And the world will be as one	והעולם יהיה אחד

ממש המניפסט הבורגני, לא? נגד מדינות, נגד דתות, נגד אמונות פרטיקולריות, בעד עולם אחד בלי מלחמות: חזון אחרית הימים של הוגי החברה המודרנית. לכאורה היינו מצפים שאדם שאלו שאיפותיו, כמו ג'ון לנון, יפנה את מאזיניו אל האוניברסיטאות, אל מדעי הטבע, אל הכלכלה הבינלאומית, אל המסחר החופשי, אל כל האלמנטים של המשטר הליברלי והדמוקרטי ושל החברה הבורגנית שהם אובייקטיביים ומפגישים אנשים מאומות ודתות שונות על בסיס שוויון והגינות רציונלית, אל כל הממסדים האוניברסליים של הדתות ושל השיוך הלאומי שמקציפים כל כך את האבירים והנזירים ואת ממשיכי דרכם בזמננו.

כידוע לכל, לא זה היה המצב. לנון עצמו הגדיר את שירו זה כ"אנטי דתי, אנטי לאומי, אנטי קוונבנציונלי ואנטי קפיטליסטי" לא פחות. יש בשיר גם שורה בה הוא קורא לביטול הרכוש הפרטי ועל "אחוות בני אדם ללא בצע או רעב". לנון וחבריו לא נסעו לאוניברסיטה ונרשמו ללימודי ביולוגיה או פיסיקה או תנ"ך כדי ללמוד שם את תורת התעודות, האבולוציה והאסטרונומיה הקופרניקית ולהחליט שהדתות הן שקר והלאומיות היא קהילה מדומיינת. במקום זאת הם נסעו אל המהרישי מהאש יוגי, ממציא המדיטציה הטרנסנדנטלית, שמביא לדבריו בני אדם למצבי תודעה גבוהים ומלמד טכניקות של ריחוף. הם לא ברחו מהדתות ומהלאומיות אל רציונליות, שוק חפשי ומנהל תקין, אלא ביצעו קפיצת ראש היישר אל תוך מרק המכשפות המהביל ממנו מגיחים המיתוסים שנמצאים בבסיסן של הדתות וההשתייכויות הלאומיות. יותר משניסו לייצר אנטי-דת ואנטי לאומיות, הם ניסו להעמיד מסגרת דתית מסוג חדש (לנון אמר פעם "הנצרות בדרך החוצה...אנחנו יותר פופולריים מישו"), דת שיש בה הרואיות משלה, אי רציונליות משלה, מיתוס משלה.

זה עדיין איננו סוף הסיפור. לג'ון לנון היו מיליוני מעריצים, הוא השתכר כסף רב, וגם הוא לא חי בפועל בסגנון החיים ההיפי והזרוק שהציעו שיריו אלא חיים בורגניים מאד, חיי עושר, בבניין דירות יוקרתי בניו-יורק. כולנו בני אדם, כזכור, ואורח החיים הבורגני מתאים לנו מאד. אחד ממעריציו של לנון, מארק דייויד צ'פמן שמו, הושפע לא רק משיריו אלא גם מספרו של ג'יי סלינג'ר "התפסן בשדה השיפון". כל מי שקרא את הספר הנ"ל יודע שמדובר בעלילה אשר כל כולה הוא הבעת תיעוב וסלידה מאורח החיים הבורגני, והדבר המעניין בספר (כיצירה אמנותית) הוא שהוא כתוב ברמות כה גבוהות של זעם ושנאה עד שהן משאירות את הקורא בהרגשה שאין כל צורך להצדיק את שלילת הבורגנות באיזשהו נימוק, רציונלי או לא. צ'פמן קרא את ספרו של סלינג'ר ופתאום נפל אצלו האסימון, ההבנה שלנו עצמו חי חיים בורגניים ולכן הוא "גדול המזוייפים". בהיותו טיפוס מעורער בנפשו לא היסס צ'פמן להגיע למסקנה: הוא ארב לג'ון לנון בכניסה לבניין הדירות הנאה שעל הסנטרל פארק ורצח אותו בארבע יריות אקדח. Imagine.

הערות ל(אי) סדר:

אם לנסות ולסכם את השיקולים אשר הצגנו עד כאן, ראינו כי לאורח החיים הבורגני יש הרבה צדדים טובים, אך מצד שני יש בו גם חסרונות ידועים שמפריעים לאנשים רבים מאד, אולי אפילו לכולם. תיאור זה נכון כמעט לגבי כל תופעה בעולם, אבל הדברים מתחדדים כאשר מדובר בשילוב של תיאוריה ופרקטיקה הקובעת במידה רבה את סגנון החיים של כולנו.

כפי שכבר כתבתי לעיל, קשה להמעיט בנפלאות הבורגנות. החברה שלנו, כחברה, על בסיס המסים שנגבים מאתנו בלי שנמחה נגדם ובלי שנצביע בעד פוליטיקאים המציעים לקצץ אותם, תומכת בחלשים, בחולים וברבים אחרים באופן שלא היה כמותו בשום חברה גדולה אחרת בתולדות האנושות. יצא לי לבקר פעם בדירה שמוחזקת על ידי עמותה שמטרתה לאפשר לאנשים שנמצאים "על סף" (פיגור, או בעיות גופניות וכדומה) לתפקד במעין קומונות קטנות בהן הדיירים חיים ועובדים עם סיוע מתמיד של צוות תומך. ראיתי שם אנשים שמצבם עגום מאד – במקרה הספציפי הזה היה מדובר בשילוב של מגבלות פיזיות קשות מאד עם יכולות מנטליות ירודות – והם חיים חיים מלאים, שמחים, יוצרים בדרכם, ממש לא יאמן. עד לפני דור (תקראו סיפורים מן העיירה) אנשים כאלו היו שוכבים במיטה עד שהיו מתים מהזנחה, ואלו מהם שהיו מסוגלים ללכת היו משוטטים בעיר כשריר זב מפייהם והילדים רצים אחריהם וזורקים עליהם אבנים. השיח התקשורתי אמנם ממוקד בקבוצות לחץ של הורים או חולים שנאבקים למען ההטבה הבאה על חשבון משלם המסים, ולכן לפעמים נוצר הרושם שיש כאן מערכת אטומה או רעת לב, אבל בחשבון כולל החמלה והעזרה לחלשים בחברה הבורגנית היא תופעה שלא נראתה כמוה.

נכון – האזרחים שמכספם ממומן כל הטוב הזה לא מרגישים שהם עושים חסד. המס יורד להם בתלוש המשכורת בלי להבדיל בין שקל שהולך למסכנים ושקל שהולך לביטחון או לכבישים או למשכורת של פקידים מיותרים. אבל, כפי שאמרת, הקצאת התקציב מבטאת את רצוננו הקולקטיבי במגבלות שכופה אופן ההכרעה במשטר דמוקרטי. לא תמצאו פוליטיקאי שרץ על מצע של פגיעה בחלשים כדי לחסוך כסף (יש הרבה שרוצים לחסוך, אבל הם מנמקים זאת בכך שיש מתחזים ופרזיטים שחיים על חשבון הציבור, לא אומרים לנו שבסך הכל אם ניתן לכל ילדי תסמונת דאון למות מהזנחה נחסוך הרבה ממון), וזה אומר משהו על מידותיו של הציבור.

גם ברמת הפרט נמצא חסדים ברמות שקשה לתאר. לא מיבעי עשירים כביל גייטס ומארק צוקרברג שעוברים ביד רמה על המבזבז אל יבזבז יותר מחומש ותורמים מיליארדים שהם חלק הארי מהונם, גם אנשים פשוטים מתנדבים ועוזרים לזולת בכל מיני רמות ופורמטים. כמובן שהדברים לא מבטלים את הצד הירוד שבאדם, ושאותם אנשים עצמם יכולים לסבן את מס הכנסה ולרמות בעסק ולקלל במגרש הכדורגל ולהתבדר בכל מיני שעשועים וולגריים ולרכל על השכנים, אבל למיטב הכרתי אם נשאל את עצמנו האם אי פעם היו הבריות באופן כללי יותר "טובים" (כמובן שכל דור ופיתוייו, דור דור וחסאיו, אבל אם ננסה להעמיד איזה מדד איכות אנושית שישקלל את העבר מול ההווה) התשובה היא שלילית.

את מבקרי הבורגנות, שאת המוטיבציות והמניעים שלהם פרסנו לעיל, יש להניח שכל זה לא ישכנע. בכל זאת, לטובת העניין בכלל, כדאי להעלות כאן כמה נקודות למחשבה שיכולות לסייע גם את מי שרוצה לראות חברה אחרת להציג את הביקורת שלו בצורה יותר קונסטרוקטיבית.

• מה האלטרנטיבה:

הבאנו לעיל את דבריו של מקס וובר בהרצאתו "המדע כיעוד", בה הוא הסביר כי המדע אינו יכול לפתור את שאלותיו הרוחניות של האדם, וכי החברה הבורגנית עתידה להביא אותנו אל עומק השפלות האנושית. בספרו על ההתפתחות הסוציולוגית הוא חוזה כי אם לא יקומו לנו "נביאים חדשים", או שנזכה ללידה מחדש של אידאות ואידיאלים ישנים, אזי מה שנגזר עלינו הוא "התאבנות ממוכנת, טבועה במין תחושה מעוותת של חשיבות עצמית" וחברה הנשלטת בידי "מומחים חסרי חזון ובעלי תאוה חסרי לב". אין ספק שכונתו הייתה לחברה בה כולנו חיים, וכפי שאנו רואים הוא לא רחש לה כבוד גדול.

אז מה כן? מה שהיה לוובר להציע לשומעיו בסיום הרצאתו על המדע ראוי לציון

(ש) כל אחד ימצא את הדמון המחזיק את חוטי חייו ויציית למוצא פיו.

אסור לקחת לריאות יותר מדי את המשפט הזה. בתקופת הזוהר של האוניברסיטה הגרמנית מקובל היה לסיים הרצאות "גדולות" באיזו הפניה לקלאסיקות של הפילוסופיה היוונית, וכונתו של וובר הייתה בלי ספק לרמז ל"דמון" המופיע באפולוגיה של סוקרטס, אותו שדון שהיה נגלה אליו ומעודדו בחקירותיו הפילוסופיות, מן הסתם משל לרוח החקירה הטהורה שהניעה את האיש. אבל בכל זאת אי אפשר לנתק את הדברים מהקשרם ההיסטורי הקונקרטי. וובר נשא את דבריו בפני סטודנטים במינכן בשנת 1918. הוא עצמו מת שנתיים אחר כך, אבל לא ארכו הימים והסטודנטים שלו מצאו את הדמון שלהם, וחייבים להודות שהוא לא היה ממש ידידותי למשתמש¹⁰.

זהו קו אחד של ביקורת שראוי לשונאי הבורגנות להיות מודעים לו: **יש דברים יותר גרועים בעולם**. לכן לא מספיק לחבוט בבורגנים – צריך גם לחשוב לאן נגיע ביום שהמלחמה נגדם תצליח, וזו כבר שאלה כבדת משקל.

צריך להזהר ממה שניתן לכנות "רעיונות של אתערותא דלתתא". אצל המקובלים מופיע הרעיון ולפיו ההתעוררות של האדם לעבודת השם מייצרת, או מושכת, את ה"אתערותא דלעילא" כלומר את ירידת השפע הרוחני ממקומו בשמיים. לפי התפיסה הזו לא באמת חשוב מה עושה האדם מלמטה, כל זמן שהוא מביע בכך את רצונו הטהור, שהרי סוף סוף כל מה שאנחנו צריכים הוא להראות סימן חיובי, לסור מרע, והטוב האמתי הוא זה שיגיע משמיים, שם כבר יודעים לעשות את החשבון הנכון של מה ראוי ומה אינו ראוי.

השקפות כאלו, כאשר הן מועתקות אל שדה ניהול החברה, גורסות שצריך רק למגר את הרוע והטוב יופיע מעצמו. האנרכיסטים מאמינים שאם נבטל את בתי המשפט והמשטרה אנשים יפסיקו לגנוב. הקומוניסטים האמינו שאם נבטל את הרכוש הפרטי כולם יעבדו במרץ למען הכלל. וובר וניטשה חשבו שאם ניטע בלב האנשים בוז כלפי הבורגנות יוצו בתוכם כחות הרואיים. כל הרעיונות האלו הביאו הרבה נזק, והלקח הוא, על פניו, שצריך גם פלטפורמה חיובית ולא רק שנאה למצב הקיים.

תנועה חברתית אשר נפלה, לדעתי, במלכודת הזו היא מה שמכונה כיום "ניאו חסידות" בציבור הדתי לאומי. במזרח אירופה חיו במאתיים השנים האחרונות כל מיני רביים של חסידים, שכמעט כולם תפקדו כעושי נסים ומחלקי ברכות בנוסח הבאות של דרום הארץ בימינו. היו בהם כמה יהודים שיש עניין בדברי התורה שלהם, אבל חלקם (בהינתן שיטת הירושה של משרת הרבי, אין פלא) לא היו

¹⁰ הדברים חוזרים גם לניטשה עצמו. ביקורת הבורגנות שלו כבודה במקומה מונח, אבל מושג העל-אדם שהוא פיתח כתחליף ל"אדם האחרון", כדבריו של אלסדייר מקינטאיר, "שייך" לדפיו של משל חיות פילוסופי יותר מאשר לדיון רציני".

העפרונות הכי חדים בקלמר, ולא מעטים מהם לקו בנטייה לכתוב הרבה מדי ולהסביר מעט מדי. התוצאה היא מאות כרכים של מלל לא ברור, שגם אם מופיע בו שבר רעיון בעל עניין הוא מנוסח כ"הברקה" מעניינת של חצי משפט, שאינה זוכה לפיתוח ולדיון ונשארת תקועה בתוך כמה טונות של זיבורית.

מה מוצאים בני תורה ואף אנשים בעלי השכלה כללית בתחום הזה? למיטב התרשמותי (שאיננה אובייקטיבית, כמובן) קשה להצביע על משהו מושך מעבר לתובנות פסיכולוגיסטיות חובבניות וכוללניות על נקודה טובה וכדומה. מאידך, קל לראות כי האנטי בורגנות משחקת כאן תפקיד מרכזי: הבוז לבעלי הבתים, ההרגשה שרק "אצלנו" יש רוחניות אמיתית, הפאות המדובלות¹¹, הכיפות הענקיות, הציצית על הבגדים, החיוך הקבוע על השפתיים המביע ספק בוז וספק רחמנות – לי תמיד נדמה שהמסר האמיתי של כל התנועה ניתן לסיכום במשפט שאמר האפסנאי בגדוד שלנו בגבעתי, "כולכם יכולים לקפוץ לי, וככל שתתעצבנו מזה יותר כך אהנה יותר" (טוב, הוא אמר את זה במונחים קצת יותר וירטואוזיים, אבל זה היה הרעיון). בעיני זו פלטפורמה דלה מדי לתורה רוחנית. אנטי בורגנות יכולה להיות תוצאה של התיאוריה, אסור שתהפוך להיות התיאוריה עצמה.

• היחיד והציבור

אנשים מודדים כל הישג וכל כישלון בחייהם ביחס לסביבתם. לפני מאה שנה איש לא היה מתוסכל מכך שאין לו מחשב או טלפון סלולרי, ומאידך כיום איש אינו מתפעל או מאושר אם ביכולתו להיות הבעלים של מכשירים כאלו. רגשותינו תלויים לא במצבנו האובייקטיבי אלא במצבנו היחסי, ואם נרצה לנסח זאת מתמטית נוכל לומר שהאושר תלוי לא במצבנו המוחלט אלא בנגזרת שלו בזמן (אם תזכה מחר בפייס, תהיה מאושר שבוע ואחר כך תתחיל להיות מוטרד מהשאלה היכן להשקיע את הכסף) שלא לדבר על הקנאה, שהיא פרופורציונית תמיד לגרדיינט במרחב.

כתוצאה מכך, הרעיון של הרואיות המונית הוא מופרך. הרואיות היא בעקרון תכונה של פרט בודד המתנשא מעל החברה שלו, ואם כולם יטפסו על האוורסט או ילמדו תורה 25 שעות ביממה המעשים הללו יאבדו את ההרואיות שלהם. לכן מי שמדגיש את חשיבות ההרואיות, צריך להבין שהוא בעצם אומר שהחברה או הסדר החברתי צריך להיות משועבד לצרכיו של היחיד המעולה שהוא סגולת החברה או המין האנושי, וכמעט בהכרח מובלעת בתפיסה כזו ההנחה שכל יתר האנשים ה"רגילים" יכולים ללכת לעזאזל.

לניטשה ולובר (ולרמב"ם) לא הייתה שום בעיה עם הרעיון. השקפתם היתה "ימנית" במובן הספציפי הזה, כלומר בהנחה שלמין האנושי יש איזו תכלית (במובן האריסטוטלי של המלה), התכלית היא הנביא או האיש הכריזמטי או האדם העליון, והחברה משועבדת להעמדת האדם הזה. כתוצאה מכך ניטשה וחסידיו הראשונים היו בפירוש אנטי-דמוקרטים ואנטי-סוציאליסטים.

הרב אליהו דסלר (מכתב מאליהו ג' ע' 355) תופס גם הוא כיוון דומה כאשר הוא מנסה להסביר את ההבדל בין השיטה החינוכית של תורה עם דרך ארץ שיסד הרש"ר הירש בפרנקפורט לבין מה שהוא מכנה "שיטת הישיבות"

פרנקפורט התירה את המדע והכניסה את הלימוד באוניברסיטה לכלל ה"לכתחילה" שבחינוך. המחיר ששילמו בעד זה היה שנתמעטו מספר גדולי התורה בין חניכיהם ... רק מעטים מאד נהיו ללומדים גדולים. אמנם הרוויחו בזה אשר מספר המקולקלים אצלם היה קטן מאד ... כמעט כולם נשארו מקיימי מצוות במסירות נפש...

שיטת הישיבות – להעמיד למטרה יחידה לגדל גדולי תורה ויראת שמים כאחד, ובשביל זה אסרו את האוניברסיטה לחניכיהם ... אמנם, לא נחשוב שלא ידעו מראש כי בדרך זה ח"ו יקולקלו כמה, מאשר לא יוכלו לעמוד בקיצוניות זו, ויפרשו מדרכה של תורה, אמנם זהו

¹¹ שמעתי פעם אמריקאי שהיה סטודנט בימי המהומות של שנות הששים וההפגנות נגד מלחמת ויאטנם. הוא סיפר לי על אשתו, שניגשה באחת ההפגנות לבחור ששערותיו גלשו על כתפיו בסגנון ציורי ישו הנוצרי ושאלה אותו "תגידי, אם נצא מויאטנם, האם תסכים להסתפר?" אם תרצו, שאלה זו מסכמת את כל הנושא.

המחיר אשר ישלמו בעד גדולי התורה ויראת שמים אשר יתחנכו בישיבותיהם... ימותו אלף סכלים וייהנה ממנו חכם אחד.

די מדהים לקרוא את הטענה ולפיה מה שרבנים מכנים כיום "השוואה הרוחנית", עזיבת חלק הארי של כלל ישראל את דרך התורה, הייתה תוצאה מכוונת אשר נבעה משיקול דעת קר של רבנים חשובים. אינני בטוח שהדברים באמת התנהלו כפי שהרב דסלר מתאר, אבל הרעיון ברור.

מכאן לקח חשוב למי שבועט בבורגניות בשם ההרואיות: קשה מאד לראות כיצד המשנה שהוא מציג תהיה דרך לרבים. בדרך כלל היא תכיל באופן גלוי או מוסווה את ההנחה שהחברה קיימת עבור יחיד הסגולה. אין שום פשע בהנחה כזו, ואפשר להתווכח לגבי נכונותה, אבל חשוב לא לנסות לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה. בפרט, בתקופתנו הדמוקרטית הרבה פעמים בעלי התיאוריות האנטי-בורגניות מנסים להציג עצמם באופן ההפוך, כאלו שבאים להציל את ההמון משליטה מוסווית של התקשורת וכדומה, ובכך הם מסווים (אולי גם מעיני עצמם) את טיבה האליטיסטי והאנטי דמוקרטי של שיטתם.

• כפיות טובה

כשהייתי בשיעור ד' אחד מר"מי הישיבה שבה למדתי העביר לנו שיחה ליומו השני של ראש השנה. לא זכורים לי יותר מדי פרטים ממנה, אבל מה שנחרט במוחי הוא אמירת אגב שהוא מסר בשם מי מרבתי. "בעלי הבתים שואלים למה אנחנו צריכים לפרנס את הלמדנים. מה השאלה? כמו שלכל איכר יש ארבעה סוסים שעמלים בשבילו, כך לכל למדן צריכים להיות ארבעה בעלי בתים שמפרנסים אותו".

נדמה שכל מי שעבר בעולם הישיבות נתקל בכל מיני מימרות ומעשיות שזה פחות או יותר המסר שלהן, ולמרות שהרקע הפסיכולוגי ברור, קשה לי עד היום להשלים עם השילוב הנפסד של פרזיטיות לא מתנצלת עם כפיות טובה בוטה מהסוג הזה. הצורך של אדם להתפרנס ולכלכל את משפחתו הוא אחד הקלפים החזקים שמושכים אנשים, גם אם הם צעירים מהסוג שתואר לעיל, אל תוך החברה הבורגנית, ולאנטי בורגנים יש אינטרס מובנה להשתחרר מהכבלים הללו, לכן הם בוחרים הרבה פעמים במסלולי חיים על חשבון הציבור, אם על ידי ניצול של מדיניות הרווחה הממשלתית או באמצעות איסוף ממון מאוהדים או מבעלי חסד. כיוון זה עצמו הוא בעייתי¹², וכאשר הוא מורכב על בוז ואפילו שנאה כלפי אלו שעל זיעתם חי אותו אנטי-בורגני יהיו כאלו שיחושו כי אין הצר שווה בנזק המלך.

סיכום

הבורגני הוא הטיפוס האנושי של המשטר החדש, כשם שהאביר או הנזיר התאימו למשטרים הישנים. יש לו יתרונות רבים, חלקם מדהימים, אבל יש לו גם חסרונות בולטים. חיוו נראים קטנים, ערכיו נראים מצומקים, פעולותיו מערבבות את הנטייה עם החובה באופן שנראה לרבים, כולל גם לרבים מן הבורגנים, בעייתי ואף בלתי נסבל.

בעוד ההצטרפות לבורגנות הוא הטרנד הבולט ביותר של החברה האנושית במאתיים השנים האחרונות, שנאת הבורגנות הפכה באותה תקופה למאפיין הבולט ביותר של כל בעלי שאר הרוח (או מי שחושבים עצמם לכאלו). התוצאה היא סתירה ובלבולת בעמדותיהם של רבים, שאינם מוכנים לוותר על מנעמי החיים הטובים מצד אחד ועל הרטוריקה הרומנטית וההרואית מצד שני.

¹² כזכור המשנה אוסרת לקבל את עדותם של המשחקים בקוביה ואחת הסיבות, שגם נפסקה להלכה באחרונים רבים, היא שמדובר באדם ש"אין לו אומנות אלא היא" והוא פסול מפני ש"אינו עוסק בישובו של עולם" ולכן אין לו יחס רציני לממון.

במאמר זה ניסיתי להראות, כמיטב יכולתי, את שני הצדדים של המטבע. אינני אובייקטיבי: בשורה התחתונה, לדעתי, אורח החיים הבורגני בדמוקרטיה הליברלית עולה על כל ההצעות האחרות למרות חסרונותיו. הסיבה, כפי שהסברתי אותה, היא שאין שום מניעה שמפריעה לבורגני להיות בעליהן של כל המידות הטובות, כולל מסירות נפש והרואיות, ואדרבה אם הוא מחזיק במידות הללו הוא עושה זאת מרצונו הטוב ולא מכח הכפייה או הלחץ החברתי ואם כן הן טובות שבעתיים. אני לא מצליח לראות איך שינוי של הסדר החברתי יביא אותנו למקום יותר טוב הן ברמת הכלל והן ברמת הפרט, ומאמין שהרואיות קולקטיבית, כמו זו שנדרשה לצורך הקמת מדינת ישראל לדוגמה, היא מצב נדיר שאין צורך להפוך אותו לסדר חברתי קבוע.

עם זאת אינני משלה את עצמי: הסוסים הבורגניים ימשיכו לסחוב את עגלת החברה במרכז הכביש, בשעה שעל המדרכות יעמדו הצדיקים באמת והצדיקים בעיניהם, פראי-האדם הצעירים, האמנים המופרעים והפרזיטים כפויי הטובה ויסקלו אותם בעגבניות רקובות. אפשר לקוות שהחברה הליברלית-דמוקרטית היא מספיק חזקה ותוכל לשרוד את ההתקפות הללו ואף להפך את המר למתוק, כלומר ליהנות מיצירותיהם של האמנים או מרוח ההקרבה של האנשים ההרואיים בלי להיכנע לדרישה שלהם לשינוי חברתי כולל. בינתיים, אני מקווה שהמיפוי שהצגתי במאמר זה, למרות שהוא רחוק מלהיות ממצה, ייתן בכל זאת לשני הצדדים כמה נקודות למחשבה.